



KAROLIINA LUMMAA

# Lintujen hiljeneminen ympäristön ja kielten katastrofina

**”Kevään ääniä ei enää kuulunut. Aamut, jotka kerran olivat olleet tulvillaan punarintasatakielien, kyyhkysten, närhien, peukaloisten ja muiden lintujen kuoron iloista laulua, olivat nyt mykkiä. Hiljaisuus lepäsi niittyjen, metsien ja soiden yllä.”<sup>1</sup>**

**K**un ympäristöongelmiin herättiin ensimmäisen kerran globaalisti, linnuilla oli tärkeä rooli niin luonnontieteellisesti kuin vertauskuvallisestikin. Rachel Carson aloitti kasvinsuojelumyrkyistä ja niiden tuhoisista vaikutuksista kertovan tutkimuksensa *Silent Spring* (1962, suom. *Äänetön kevät* 1963) fiktiivisellä tarinalla ”A Fable for Tomorrow” (”Satu, jota kerrotaan huomispäivänä”). Tässä ympäristökirjallisuuden kaanoniin nostetussa tarinassa Carson kuvaa ympäristömyrkyjen saastuttamaa pikkukaupunkia, jossa leviävää sairautta ja kuolemaa edustaa vertauskuvallisesti lintujen hiljaisuus. Kuten monet humanistista ympäristötutkimusta tekevät tutkijat ovat huomauttaneet, Rachel Carsonin perinnössä keskeistä on sen affektiivisuus, tunteisiin vaikuttaminen<sup>2</sup>. Lintujen hiljaisuus on voimakas pelon, surun ja kauhun tunteita nostattava vertauskuva.

1960–1970-lukujen globaalien ympäristöherätyksen aikana ja sen jälkeen julkiseen keskusteluun on ilmaantunut sellaisia käsitteitä kuin väestöräjähdyks, otsonikato, aavikoituminen, sukupuuttoaalto, ilmastonmuutos ja kenties viimeisimpänä antroposeeni. Tämä geologinen käsite nimeää holoseenia seuraavan ajanjakson ja viittaa tyystin ihmisen muokkaamaan Maapalloon: muutokset maaperässä, biosfäärissä ja ilmakehässä ovat historiallisesti ainutkertaisia ja peruuttamattomia<sup>3</sup>. Asumiseen, liikkumiseen, ravinnontuotantoon sekä kaikenlaisiin hyödykkeisiin kuuluu kasvavalta ihmispopulaatiolta energiaa ja resursseja mittakaavassa, jonka voi ymmärtää vain – mitaamattomana. Antroposeeni auttaa myös ymmärtämään sitä konkreettista tilannetta, jossa kaikki ajattelu, myös ei-inhimillisiä olentoja kuten lintuja koskeva, tapahtuu nyt. Tulevaisuudessa lintujen äänettömyys ei ole mikään tietty ympäristöllisesti rajattu fysiologinen ilmiö. Alkaneet ja tulevat ympäristökriisit vaientavat yksilöiden ja populaatioiden rinnalla lopullisesti kokonaisia lintulajeja.

Elonkehän muutokset ulottuvat väistämättä myös kulttuuriin. Tulevat sukupuutot ovat väistämätön viitekehys linturunoudenkin lukemiselle. Tässä esseessä hahmotellen vastauksia tähän luonnon ja kulttuurin rajoja

monin tavoin koettelemaan haasteeseen pohtimalla lintujen ja runouden äänellis-kielellisiä sidoksia.

## Kaksi käsitystä kielestä

Lintujen ääntelystä puhuttaessa on tapana erotella toisistaan laulu (*song*) ja äänet (*calls*). Yksinomaan laululintujen (*Passeri*) lahkoon kuuluvien noin 4 000 lintulajin repertuaariin kuuluvat laulut ovat pidempiä ja rakenteeltaan monimutkaisempia kuin äänet, mutta niiden funktio on yksinkertaisempi: ne liittyvät aina lisääntymiseen. Laululla merkitään ja ylläpidetään reviiriä, ja sillä myös houkutteellaan kumppania (sekä joskus ylläpidetään parisidettä). Sukupuolihormonien tuotantoon sidottuna laulu on vahvasti kausiluonteista ja viestii laulajan fyysisistä valmiuksista. Lyhyemmät ja yksinkertaisemmat äänet ovat ympärivuotisia ja liittyvät usein parin, emojen ja poikasten tai parven yhteydenpitoon ja tiedottamiseen. Kutsujen lisäksi äänillä myös varoitetaan ja ilmaistaan läsnäoloa tai liikkeellelähtöä. Tietävästi kaikki lintulajit äänittelevät. Toisin kuin lauluilla, äänillä on erilaisia semanttisia sisältöjä: esimerkiksi taivaalta ja maata pitkin lähestyville pedoille on useilla lintulajeilla omat varoitusäänensä, joita tunnustetaan yli lajirajojen. Useilla lintulajeilla on myös omat äänensä esimerkiksi kehotukselle nousta lentoon.<sup>4</sup>

Vaikka lintujen äänet semanttisesti sidottuine sisältöineen vastaavat paremmin ihmiskielen sanoja, tutkijat eri tieteenaloilla lingvistiikasta neurotieteisiin ja evoluutiobiologiasta tekoälytutkimukseen ovat olleet huomattavasti kiinnostuneempia linnunlaulusta. Syynä ovat useat yhtäläisyydet linnun laulun ja ihmisen puheen kehityksen ja omaksumisen välillä. Fysiologisesti puheen ja laulun kehitystä on jäljitetty niin linnuilla kuin ihmisapinoillakin tiettyihin aivojen alueisiin sekä perintötekijöihin kuten FOXP2-geeniin. Laulun ja puheen yksilöllinen oppiminen tapahtuu linnuilla ja ihmisillä samankaltaisesti: tiettyssä kehitysvaiheessa oppiminen on tehokkainta, laulu ja puhe opitaan mallia matkimalla, ja oppimisprosessiin kuuluu niin ihmisillä kuin linnuil-

lakin ”jokelteluvaihe”.<sup>5</sup> Edelleen niin linnunlaulussa kuin ihmisen kielissä esiintyy vahvaa ja nopeasti kehittyvää alueellista vaihtelua – laululintujen ääntelykäyttäytymistä onkin kutsuttu kulttuuriseksi ja niiden laulunvaihteluja murteiksi<sup>6</sup>.

Näistä evolutiivisista ja fysiologisista yhtäläisyyksistä huolimatta useimpia ihmisen kielen alkuperästä esitettyjä lingvistisiä teorioita yhdistää näkemys ihmisen kielen ja muiden eläinlajien kommunikaatiomuotojen täydestä erillisyydestä. Kunkin eläinlajin ilmaisutapojen katsotaan kehittyneen omaa geneettis-sosiaalista polkuaan lähinnä omien lajitovereidensa parissa.<sup>7</sup> Ihmisen kielen kehityksellistä erillisyyttä korostava konsensus liittyy ennen kaikkea käsitykseen ihmiskielen erityisyydestä. Ihmisen kieltä pidetään siihen liittyvän rekursiivisuuden eli yhdistelemisen luovuuden vuoksi ainutlaatuisena. Kaikissa puhutuissa kielissä on eri elementtejä yhdistelemällä mahdollista sanoa käytännöllisesti katsoen mitä vain – elleivät kulttuuriset tai sosiaaliset tekijät sitä estä.<sup>8</sup>

Ihmisen kieli poikkeaaakin nykytiedon valossa ratkaisevasti muista luonnollisista kommunikaatiosysteemeistä. Ajatusta ihmisen ja hänen kielensä ja kulttuurinsa erityisyydestä voi silti tarkastella itsekkriittisesti, kuten monet eläinfilosofit ovat tehneet<sup>9</sup>. Lingvistisessä tutkimuskirjallisuudessa ihminen rajautuu jo kielen kehitystä koskevan kysymyksenasettelun johdosta luonnosta erilliseksi. Alku- tai esi-ihminen (*prothuman*) on määritelmällisesti inhimillinen eli erottuu ympäristöstään ja siinä elävistä ei-inhimillisistä olioista. Tämän hypoteettisen olennon kieli ja välineet ymmärretään ratkaisevan hyppäyksen jälkeisinä luomuksina, ja vaikka tuota hyppäystä ei ole pystytty tarkalleen jäljittämään, siitä on riittävästi näyttöä pitääksemme siitä kiinni niin lingvistiikassa kuin vaikkapa evoluutiobiologiassakin<sup>10</sup>. Filosofit Giorgio Agamben onkin puhunut ihmisen ja eläimen välisestä kesuurasta, tahtilevosta: me tarvitsemme katkoksen, tyhjiön ja tauon ihmisen ja eläimen, ihmisen puheen ja eläimen ääntelyn välille<sup>11</sup>.

Ihmisen ja hänen kielensä erityisyyttä ja erillisyyttä korostavan käsityksen rinnalla on olemassa toisenlainen näkemys kielestä ja sen kehityksestä. Siinä hylätään lajienvälisen kieli- ja elinympäristöjen sisään piirretyt luonnon ja kulttuurin rajat. Erilaiset ääni- ja toimintaympäristöt ymmärretään luontokulttuurisesti sekoituneiksi ja yhdessä kehittyneiksi<sup>12</sup>. Antropologi David Abram korostaa *Becoming Animal* -teoksessaan ihmisen kehittyneen yhdessä muiden eliöiden ja elottoman luonnon kanssa. Jaetun historian vuoksi ihminen on oppinut ymmärtämään ympäristön ja siinä toimivien elollisten ja elottomien olioiden vuorovaikutussuhteita sekä selviytymään näissä suhteissa. Siten kielelliset kykymme ovat ensisijaisesti kehittyneet kommunikoimista ja viestien ymmärtämisestä, ei maailman esittämistä varten.<sup>13</sup> Lintuja Abram pitää kielellisinä esikuvina<sup>14</sup>. Esi-

merkkejä lintujen tiedollis-aidollisista merkityksistä eri kansoilla ja kulttuureilla löytyykin riittämiin lintujen kanssa toteutetusta metsästyksestä ja kalastuksesta klassisen musiikin ja runouden lintuinnoituksiin.<sup>15</sup>

Kielessä todella on tiettyjä ilmiöitä, joiden perusteella voidaan olettaa, että fyysinen ympäristö olivoineen vaikuttaa monin tavoin sanastomme, nimistömme ja kenties jopa kielen rytmisten rakenteiden kehittymiseen. Onomatopoeettiset eli tarkoitettaan äänteellisesti jäljittelevät sanat ovat yksi esimerkki, ja erityisesti linnunnimissä ja muissa lintuihin liittyvissä sanoissa onomatopoeia esiintyy runsaasti: alli, luhtahuitti, visertää, kukkua, ja niin edelleen<sup>16</sup>. Lainaamista yli lajirajojen tapahtuu tietysti molempiin suuntiin, sekä linnuilta ihmisille että ihmisiltä linnuille. Matkijalinnut imitoivat paitsi ihmisten puhetta myös ihmisten rakentamien laitteiden ääniä.<sup>17</sup> Suullinen (laulullinen, äänellinen, puhe- muotoinen) kommunikaatio ei tunne lajirajoja eikä erotelua luonnon ja kulttuurin välillä. Tällaisen näkemyksen mukaan ihmisen kielessä on luontokulttuurisia piirteitä: äänteellisiä ja rytmisiä vaikutteita ei-inhimillisestä ympäristöstä. Kielitiede ei juuri tue tällaista kielikäsitystä, koska se tyypillisesti rajaa tarkastelualueekseen ihmisen kielet ja niiden monitasoisen ilmiökentän.

Taiteentutkimuksen näkökulma kieleen voi olla inhimillisen ja kulttuurisen alueille rajautuva, mutta on olemassa aineistoja, jotka haastavat tällaiset rajaukset. Kielen materiaalisilla ominaisuuksilla kokeilevana ja musiikille läheisintä sukua olevana kirjallisuudenlajina erityisesti runous sisältää aineksia, jotka kutsuvat analysoimaan ja käsitteellistämään lintujen, kielen ja tekstien toisiinsa kietoutuvia suhteita. Ympäristökriisien todellisuus antaa tällaiselle kokeilevalle tutkimukselle oman eettisen lisäarvonsa.

## Lintujen tekijyys

Kirjallisuudentutkija Laurence Coupe kysyy toimittamansa *The Green Studies Readerin* johdannossa, voidaanko linturuno ymmärtää samalla tavalla kuin ennen, jos runossa mainittu lintulaji on kuollut sukupuuttoon<sup>18</sup>. Coupe viittaa kysymyksellään taiteen- ja kulttuurintutkimuksessa pitkään vallalla olleeseen konstruktionistiseen ajatteluun, jossa erilaisia kulttuurisia, sosiaalisia ja yhteiskunnallisia ilmiöitä on tarkasteltu käsitteellisinä rakennelmina, irrallaan ei-inhimillisestä ja materiaalisesta – kuten vaikkapa todellisista linnuista. Linturunot kertovat tämän näkemyksen mukaan lintuja koskevista kulttuurisista käsityksistämme. Itse siivekkäillä on runojen kanssa vähän jos mitään tekemistä.

Seuraava valokuva on kopio Eero Lyyvuon vuonna 1946 ilmestyneen *Pieniä laulajia* -kokoelman aukeamalta, jolla on metsäkirvisestä (*Anthus trivialis*) kertova runo ”Metsäkirvinen esittäytyy”<sup>19</sup>:

METSÄKIRVINEN ESITTÄYTYY.

Didididi, nimeni on Anthus trivialis,  
mulle kelpaa kasvikset ja metsästäjän saalis.  
Iiit'pryy iit'pryy, hyy<sup>i</sup> hyy<sup>i</sup>, tsii<sup>dul</sup> tsii<sup>dul</sup>, tshat<sup>sa</sup>,  
kaiken minä sulatan, on mulla hyvä vatsal

50

Dii<sup>tsa</sup> dii<sup>tsa</sup>, dii<sup>tul</sup> dii<sup>tul</sup>, dii<sup>a</sup> dii<sup>a</sup>, hii<sup>ta</sup>,  
kotini on metsäaukee, metsän reuna, viita.  
Vaimoni on lempeä di, zyii<sup>i</sup> zyii<sup>i</sup>, hii<sup>ta</sup>,  
jonka kans' ei koskaan vielä ole tullut riita.  
Dii<sup>tsa</sup> dii<sup>tsa</sup>, dii<sup>tul</sup> dii<sup>tul</sup>, dii<sup>a</sup> dii<sup>a</sup>, hii<sup>tal</sup>

51

Tässä runossa vielä 2010-luvullakin uhanalaisuusluokituksestaan elinvoimaisen metsäkirvisen laulu on esitetty tavalla, jonka sen tunteva voi tunnistaa niin avoimista metsistä kuuluvana kuin kirjojenkin sivuilta. Näin metsäkirvisen laulun esitti linnunäänten sanallisen ja visuaalisen kuvailun suomalainen pioneeri Jussi Seppä teoksessaan *Lintujen äänet* (1945)<sup>20</sup>:

126

kin linnun, jonka huomaamme laulun esittäjäksi. Saamme sitten siinä kuulla sen mielenkiintoisen säkeen useampaankin kertaan ja lopuksi huomaamme sen äkkiä kohoavan äänetönnä ilmaan ja laulaen laskeutuvan pyrstö ja siivet levällään ja liikkumattomina viistosti alas, kunnes istuu jonkin puun latvaan tai laskeutuu aina maahan asti. Tämä viimeksimainittu tapa (alas laskeutuminen) on luonteenomainen juuri metsäkirviselle, ja sen tuntee siitä helposti. (Vert. niittykirvinen ja metsäleivonen.)

Kuten jo edellä mainittiin, on metsäkirvinen *säkeen-kertaaaja*. Säe on harvinaisen pitkä ja värikäs. Se ei kuohahda kuumelena kuin peipposen laulu, vaan se on yleensä vakava ja huomaa siinä toisin paikoin sävelmaalausta, vaikka säkeen eri osat ovat värityksensä, sointinsa ja virityksensä pitäviä. Ainoastaan muodossa ja ryhmittelyssä huomaa muunteluja. Tavallisesti säe alkaa lyhyillä, nopeilla samankorkuisilla djidjidi

didi, djidjidiidjidi tai joskus peipposen ääntä tsritsritsritsri muistuttavilla lyönneillä. Sitten seuraa toinen ääniryhmä, joka myöskin vaihtelee muodoltaan. Tavallisesti kuuluu se dii<sup>tsa</sup> dii<sup>tsa</sup> dii<sup>tsa</sup> dii<sup>tsa</sup> dii<sup>tsa</sup>, tsi<sup>dul</sup> tsi<sup>dul</sup> tsi<sup>dul</sup> tsi<sup>dul</sup> tsi<sup>dul</sup> tsi<sup>dul</sup>, dji<sup>a</sup> dji<sup>a</sup> dji<sup>a</sup> dji<sup>a</sup> dji<sup>a</sup>, tai dii<sup>tul</sup> dii<sup>tul</sup> dii<sup>tul</sup> dii<sup>tul</sup> dii<sup>tul</sup>.

Usean kerran olen viimeainittuun ryhmän kuulutt myöskin ii<sup>dr</sup> ii<sup>dr</sup> ii<sup>dr</sup> ii<sup>dr</sup> tai liit<sup>pryy</sup> iit<sup>pryy</sup> iit<sup>pryy</sup> iit<sup>pryy</sup>. Tämän viimeksimainittuun ääniryhmän, erittäinkin sen ensi tavun, lausuu metsäkirvinen venyttäen. Kolmantena ääniryhmänä seuraa tavallisesti pitkä vihellysäni hyy<sup>i</sup> hyy<sup>i</sup> hyy<sup>i</sup> hyy<sup>i</sup>, joka muistuttaa enimmäen leppälinnun pehmeää vihellystä. Sitten neljäntenä tulee sirkan sirinä muistuttava nopea tsitsitsitsi tai sisisisi, joka loppuu tavallisesti korkeaan loppuvihellykseen iii. Kuten sanottu, ei tässä esitetty ääniryhmien järjestyksessä ole ainoa. Se voi panna kokoon säkeen

127

toisessakin järjestyksessä, pitempänä tai lyhympänäkin, mikä tietysti tekee laulun vaihtelevammaksi ja viehättävämmäksi. Jos tahtoisimme merkitä nuotella säkeen sellaisena kuin olemme sen nyt esittäneet, saisi se seuraavan muodon:

(painokkaasti) (hitaasti)

tsi - - - - - tsiidul - - - - - hyyi - - - - -

si - - - - - iii

Muutamia kertoja olen säkeen kuulutt seuraavassa järjestyksessä:

dja - - - - - hyyi - - - - - sisisisisi


Kutsuääni on psii keväisin, mutta syksyisin tavallisesti kovempi tsi. Kevätkeisestä kuulee sen huutelevan yksinäisiä diir, diir huutoja. Kutsuäänen se lausuu epäsäännöllisesti kuin niittykirvinenkin. Poikasten tultua lentokykyisiksi äänitelevät vanhemmat pehmeästi sib-sib-sib tai sisisi-sisi, johon pojat samoin vastaavat.

**Lento.** Matkalento on niittykirvisen lennon kaltaista, mutta kohotessaan ilmaan lauluretkelle on se aluksi suriseva kuin leivosen lento ja alaslaskeutuessa leijalle.

**Väri.** Päältä se on ruskeanmusta, vihertävänharmaiden höyhenreunuksien kirjavoittama. Alta kellanvalkea, kurkureunoissa ja rinnassa mustia täpliä. Vatsa ja alaperä valkeat. Siipisulat tummanruskeat, kellanharmaareunaiset; peittinhöy-

## ”Linnut ovat tekijöitä, joilla on ’siveltimen jälki.’”

Seuraavassa kuvassa puolestaan on uudemman, lintujen ääniin erikoistuneen lintukirjan *Onko lintu kotona?* tekijöiden Kai Linnilän ja Sari Savikon esitys metsäkirvisen laulusta<sup>21</sup>:

*Metsäkirvinen*   
*Anthus trivialis*

16–18-senttisen metsäkirvisen ulkumuoto on vaatimaton. Helppimmin linnun tunnistaa laulusta ja laululennosta. Pesäpaikan lähetyvillä lintu toistaa varoitussäntään ”ti-ti-ti”. Sirahtava kutsuääni ”psii” ja ”tsii” ei ole niin terävä kuin muilla kirvisillä. Laulussaan lintu toistelee pitkää ja värikästä säettä. Laulava metsäkirvinen nousee puun latvasta ylös nopein siiveniskuun ja leijaillee sitten alas siivet jäykkinä ja pyrstö levällään. Metsäkirvinen on Suomen kolmanneksi runsain lintulaji pajulinnun ja peipon jälkeen. Ensimmäiset muuttajat saapuvat Suomeen huhtikuussa ja viimeiset lähtevät lokakuussa. Metsäkirvinen on levinnyt koko havumetsäalueellemme. Laji hyötty metsien harvennuksista, sillä se viihtyy valoisassa, harvassa metsässä, josta puuttuu tiheä pensaskerros. Mieluisa pesäpaikka löytyy mäntyvoittoisesta sekametsästä, hakkuualueiden läheltä tai tunturikoivikosta, mutta monenlaiset muutkin ympäristöt kelpaavat. Metsäkirvinen syö hyönteisiä, hämähäkkejä ja toukkia. Se rakentaa pesänsä maahan. Vaaleanharmaita munia on 4–6 ja ne voivat kaikki olla hieman eri tavoin kuviollisia. Poikaset jättävät pesän jo kymmenpäiväisinä. Peseyttä voi olla kaksi kesässä.

(painokkaasti)  
tsi tsi tsi tsi tsi tsi tsi tsiidul tsiidul tsiidul tsiidul tsiidul

(hitaasti)  
hyyi hyyi hyyi hyyi si si si si si iii

88

Sanat ”hyyi” ja ”tsiidul” toistuvat suomenkielisessä kirjallisuudessa 1920-luvulta lähtien, mutta ne eivät ole tarkalleen ottaen suomen kieltä eivätkä yksistään lintukirjailija Jussi Sepän keksintöäkään. Seppä itse toteaa *Lintujen äänet* -teosta seuranneen *Luonnon löytöjä* -teoksensa (1928) alkusanoissa:

”Kaikki perustuu siihen, mitä näkö- ja kuuloaistimilla olen luonnossa havainnut. Erityisesti olen koettanut tuoda juuri sen esille, millä tavalla linnut itse esittäytyvät ja miten se vaikuttaa näkymään ja kuulumaan. Jos kertomus joskus tuntuu maalatululta, niin ei siitä pidä hakea minun, vaan lintujen siveltimen jälkiä. Minä olen vain tapahtumien kertoja.”<sup>22</sup>

Linnut ovat tekijöitä, joilla on ”siveltimen jälki”. Seppä on kuvaillut metsäkirvisen ääntä osin oman makunsa mukaisesti, osin sen mukaan, miten suomen kielen puhujat ovat taipuvaisia imitoimaan juuri metsäkirvisen laulun osia. Englannin kieltä puhuvan korvaan metsäkirvinen laulaa ”seea-seea-seea”, ”sip”, ”sipsipsipteeteezeteeze” ja ”teez”<sup>23</sup>. Seppä, joka muuten oletti lintujen ja ihmisten ääntelylle yhteiset kehitykselliset juuret, vaikiinnutti suomalaisen lintukirjallisuuteen ja ehkä suomalaisen lintuharrastajan mieleen tietyn tavan kuulla metsäkirvisen ääni, mutta syntyneet oudot sanat tulevat linnuilta itseltään<sup>24</sup>.

Linnunäänten translitteroinneista kirjoittanut John Bevis suhtautuu lintujen äänten ymmärtämiseen epäilevästi. Linnunlaulun äänissä ei ole semantiikkaa, tai ainakaan niiden merkitys ja tunne eivät välity ihmiselle<sup>25</sup>. Bevisin kritiikki on toki osuvaa. Linnunlauluun liittyvät seksuaaliset viestit jäävät meiltä kokematta, vaikka tie-

## ”Kieli itsessään materiaalisena ilmiönä sisältää ei-inhimillistäkin alkuperää olevia aineksia.”

dostaisimmekin tämän funktion. Emme edes kuule lintujen lauluja ja ääniä kuten linnut kuulevat niitä: osa äänistä on liian korkeita, ja mitä todennäköisimmin linnut myös hahmottavat esimerkiksi rytmejä aivan toisella tavalla kuin ihmiset<sup>26</sup>. Yhtä lailla kriittisesti Bevis suhtautuu ”lintusanoihin” (*bird words*) eli translitteroituihin sanoihin kuten ”hyyi” ja ”tsiidul”. Hänestä ne ovat ”outoja, mielettömiä, joskus sieviä, joskus koomisia”, mutta aina vailla merkityksiä<sup>27</sup>.

Sanat tai niihin verrattavat äänelliset elementit eivät kuitenkaan välitä vain referentiaalisia sisältöjä. Runoilija Eero Lyyvuolle lintujen sanat ovat siivekkäiltä saatua runomateriaalia. *Pieniä laulajia* -kokoelmansa loppusanoissa hän pahoittelee lintujen lauluihin tekemiään, runojen vaatimia muutoksia. Lyyvuo korostaa lintujen laulun ensisijaisuutta hieman samaan tapaan kuin Jussi Seppä, mutta puhuu linnuilta peräisin olevasta, runouteen sopivasta äänne- ja rytmiaineksestä. Lintujen ”sanoista” voi esimerkiksi rakentaa riimipareja suomen kielen sanojen kanssa: ”tshatsa – vatsa”, ”hiita – viita – hiita – riita – hiita”<sup>28</sup>.

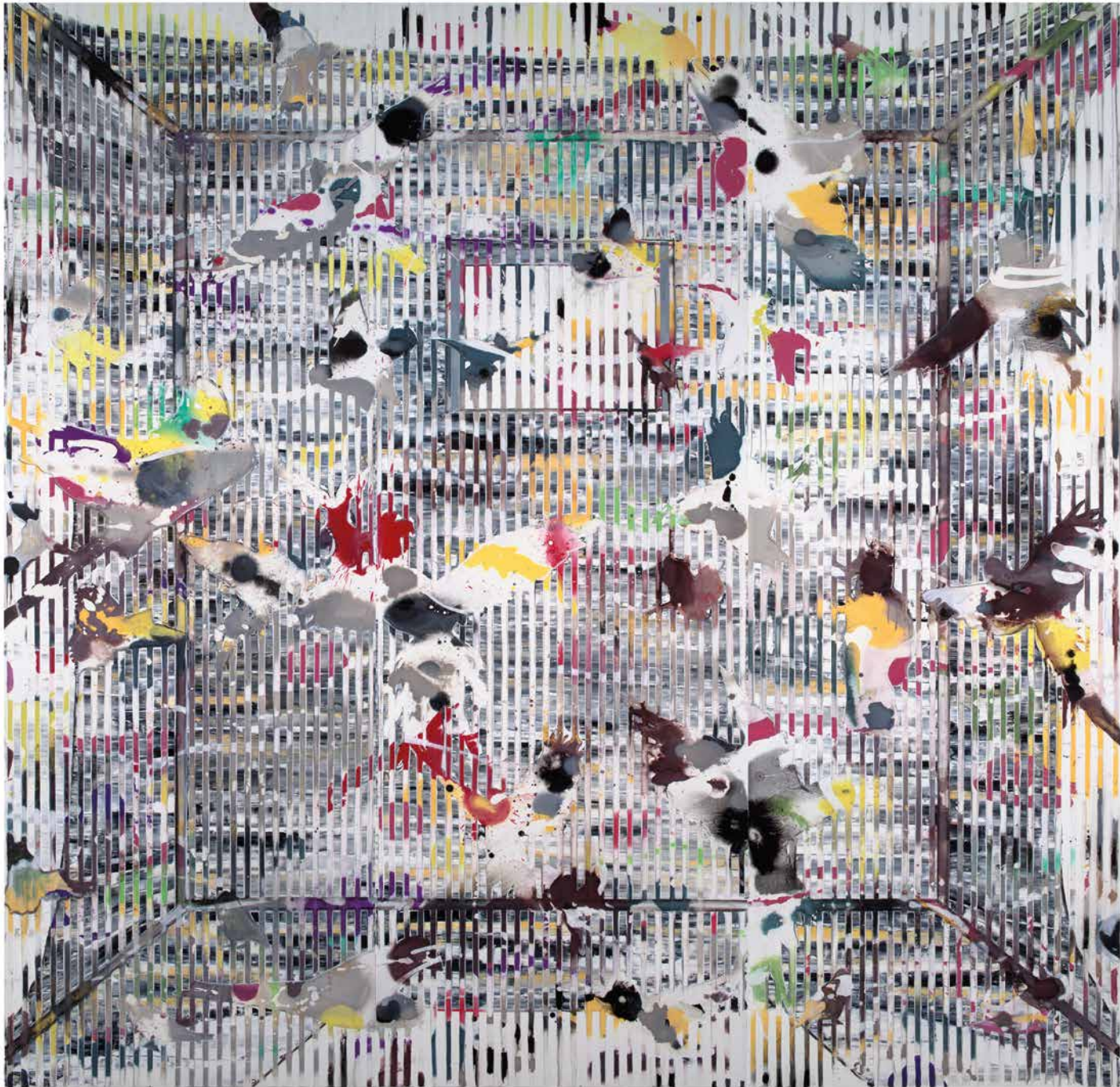
Runoudessa esiintyviä linnunlaulun litterointeja voi toki lähestyä imitaation näkökulmasta, jolloin linnunlaulu toimii pelkkänä esikuvana tai materiaalina, jota runoilija merkityksellistää ja jäljittelee taiteellisesti muuntaen omassa kirjoittamisessaan. Tällainen näkemys pohjautuu luonnon ja kulttuurin väliseen vastakkainasetteluun, jossa runoilija on aktiivinen inhimillinen subjekti ja lintu passiivinen ei-inhimillinen objekti. Tämän näkemyksen mukaan minkä tahansa aineksen siirtäminen ”luonnon” alueelta ”kulttuurin” alueelle vaatii aktiivista muodon ja merkityksen antamista, jonka tuloksena syntyvät tuotteet,

esimerkiksi juuri runon säkeet, sujahtavat luontevasti ”kulttuurin” sisään. Luonto säilyy muuttumattomana, passiivisena ja sinällään merkityksettömänä. Jos linnut jonain päivänä häviäisivät, niiden kulttuuristen merkitysten kiertäys voisi jatkua potentiaalisesti loputtomiin.

Vaihtoehdoisen näkemyksen mukaan sekä lintujen äänet että inhimillinen kieli (ääneen lausuttuna tai kirjoittaminen typografisine piirteineen) voidaan ymmärtää materiaalisiksi. Tällöin linnunääniä sisältävässä runoudessa pikemminkin inhimillinen runoilija parhaansa mukaan sekoittaa kahta erilaista rekisteriä, systeemiä ja ilmaisua. Runous ei ole linnunlaulun imitaatiota vaan kahden ilmaisumuodon ja niihin liittyvien äänteellisten ja rytmisten piirteiden yhteensovittamista. Vaikka ihminen, runoilija, tietysti valmistaa säkeensä ja tuottaa tekstiinsä haluamiaan merkityssisältöjä, kieli itsessään materiaalisena ilmiönä sisältää ei-inhimillistäkin alkuperää olevia aineksia.

Kirjallisuudentutkija ja ympäristöfilosofi Timothy Morton on käsitteellistänyt tätä kielenkäytön ulottuvuutta tarkastellessaan sammakoiden kurnutuksen ja antiikin kreikan sanojen kytköksiä Aristofaneen *Sammakot*-komediassa, jonka ehkä mieleenpainuvimpana säkeenä toistuu ”Brekekekex koax koax”. Morton lähestyy sammakoiden ääniä ja kurnutuksen litterointia eräänlaisina materiaalisina käännoksinä. Kurnutus syntyy sammakon hengittämän ilman sekä eläimen ääntöelinten ja sukupuolihormoneiden keskinäisten vuorovaikutusten tuloksena, ja edelleen tämä kurnutus kääntyy ihmisen korvissa tietynlaisiksi tavuiksi (*brekekekex koax, croak, kurn*).<sup>29</sup> Eri kieliä äidinkielenään puhuvat ihmiset tavoittavat tietyn materiaalsen äänen itselleen tyypillisellä ta-





valla, eli kukin kieli hakeutuu fyysisen äänen muotoon. Tuloksena syntyvät sanat puolestaan kutsuvat toisia, soinnillisesti ja rytmisesti resonoivia sanoja: ”tshatsa – vatsa”, ”hiita – viita – hiita – riita – hiita”...

Ihmisen kielen ja linnunäänten ymmärtäminen materiaalisina kytkeytyy aiemmin luonnosteltuun kielen luontokulttuurisuuteen. Erilaisiin ihmisten puhumiin kieliin syntyneet lintujen sanat viittaavat siihen, että kielessä on potentiaalia ei-inhimillisten virtausten kannatellijoiksi, eivätkä eri aikojen ja kulttuurien käyttäjät hyljeksi näitä ei-inhimillisiä elementtejä vaan hyödyntävät ja vaalivat niitä osana omaa kieltään. Näin linnut ovat vaikuttava, elimellinen osa luontokulttuurisia elinympäristöjämme, etenkin ympäristöjemme äänimaailmoja, ja siten osa kieltämme.

### Äänettömän kevään hinta?

Kun lintuoksisilöt, populaatiot ja lopulta lintulajit alkavat harventua tehomatalouden, ikimetsien ja muiden luonnontilaisten ympäristöjen häviämisen, maan, merten ja ilman saastumisen, ilmastonmuutoksen sekä näiden toistaiseksi tuntemattomien yhteis- ja kerrannaisvaikutusten seurauksena, maailmoja katoaa maailmasta. Erilaisilla linnuilla on omanlaisiaan lajinsisäisiä ja lajirajat ylittäviä todellisuuksia: muokattuja elinympäristöjä, hallittuja kommunikaatiomuotoja, ruumiillisia ja sosiaalisia kokemuksia, murteita ja historiaa, joista mitään ihminen ei jaa. Olen toisaalla kutsunut lintuja vierasmaailmaisiksi<sup>30</sup>.

Semiotikassa, merkkien ja merkkisuhteiden tutkimuksessa, kaikki elämä solutasolta organismitasolle ymmärretään semioottisten prosessien mahdollistamana, ja tähän semiosikseen ajatellaan elollisten olioiden rinnalla osallistuvan koko joukko elottomia olioita. Eestiläinen geologi ja ympäristönsuojelija Ivar Puura kirjoittaa ’merkkien tuhosta’ (*semicide*) eli tapahtumasta, jossa jollekin oliolle tärkeät merkit ja tarinat tulevat tuhotuiksi jonkin toisen olion pahantahtoisuuden tai huolimattomuuden vuoksi. Puura päätyy tähän käsitteeseen verrattessaan Claude Lévi-Straussin ja Jean Baudrillardin käsitteellistämää näkökulmia maailmaan: yhtäältä on *villi mieli*, jonka sanaston ja siten kielen kirjo on sidoksissa ympäröivän ei-inhimillisen luonnon (esimerkiksi erilaisten kasvien) kirjoon, ja toisaalta ovat *simulacrumit*, rakennetut ympäristöt, joissa kaikki alkupe räiset merkki- ja viittaussuhteet ovat katkenneet. Kun mikä tahansa yksittäinen luonnonympäristö lukuisine olioineen sekä lajinsisäisine ja lajinvälisine merkkisuhteineen tuhoetaan ja tilalle rakennetaan yksiulotteinen ihmisen ymmärrettävissä oleva (mutta ymmärtämisen sijaan lähinnä kuluttamiseen kutsuva) kokonaisuus, Puuran mukaan tuhoetaan merkkejä:

”[J]okainen elävä olento on osa suurempaa kokonaisuutta ja kantaa itsessään muistoja miljardeja vuosia jatkuneesta

evoluutiosta konkreetisoiden siten omaa, suureksi osaksi tuntematonta tarinaansa alkuperästään. Kun alkuperäinen luonto korvataan kokonaisuudessaan keinotekoisilla ympäristöillä, luontoa ei menetetä vain biologisessa mielessä. Ihmisten käsissä miljoonia tarinoita miljardeine suhteineen ja muunnelmineen katoaa. Luonnon rikas merkkimaisema korvautuu jollakin paljon köyhemmällä.”<sup>31</sup>

Puura viittaa yhtä aikaa yksittäisten olioiden kantamaan kymmenien tai satojen miljoonien vuosien evoluution perintöön ja eri oliolajien jaettuun historiaan suhteineen ja variaatioineen. Merkkien tuhosta kaikki tämä häviää.

Semiootikko Timo Maran korostaa Puuran käsitteellistykseen ekologisia ja (ympäristö)eettisiä puolia. Mainittuaan liikenteen melun lintujen lajinsisäisen ja -välisenkin kommunikaation häiritsijänä ja siten ei-tarkoituksellisen (Puuran termin huolimattoman) merkkien tuhon muotona Maran laajentaa pohdintaansa erilaisiin semiosfääreihin ja niiden keskinäisiin riippuvuussuhteisiin. Mikä tahansa merkkien ja merkitysten suhteiden kokonaisuus vaatii säilyäkseen itseään laajemman alueen, jota se ei kokonaan havaitse, ymmärrä tai kontrolloi.<sup>32</sup> Merkitykset syntyvät suhteessa toiseen, vieraaseen, ja siten inhimilliset semiosfäärit, kuten kielet ja kaunokirjallisuus, tarvitsevat ei-inhimillisiä semiosfäärejä.

Merkkien tuhon kaltaiset käsitteet auttavat ymmärtämään sitä, kuinka sukupuutot vaikuttavat aina yhtä lajia laajemmin: vuorovaikutussuhteet lukemattomien muiden lajien kanssa katkeavat. Vuorovaikutuksen välineenä kielet ovat olennaisesti kytköksissä sukupuuttoaltojen uhkaan. Olemme ehkä ensisijaisesti huolissamme niistä ihmisten puhumista kielistä, jotka on luokiteltu uhanalaisiksi kieliksi tai vähemmistökieliksi. Suomessa puhutuista tällaisista ovat saamen kielet sekä karjalan kieli. Jos erilaiset luonnolliset kielet ymmärretään luontokulttuurisiksi, antroposeenin aikana kaikenlaisista kielistä voi tulla uhanalaisia muussakin mielessä kuin siinä, että tietyn kielen puhuminen yksinkertaisesti loppuu. Jos sanastomme ja nimistömme on edes osittain ”lintujen antamaa”, kytköksissä todellisiin lintuihin, tiettyjen lajien kadotessa myös niiden tuottamat rytmiset, semanttiset ja äänteelliset vaikutteet katoavat.

Ympäristö- ja eläinetiikan kannalta on kohdallista olla huolissaan linnuista niiden itseisarvon vuoksi. Antroposeenin ja uhattujen luontokulttuurien aikana koko kysymys luonnon tai eläinten selviämisestä jonakin ihmisistä irrallaan olevana todellisuuden osa-alueena tai elämänmuotona on kuitenkin muuntamassa muotoaan. Välinearvosta olemme siirtyneet kysymään itseisarvoa, mutta itseisarvon tuolla puolen odottavat vielä kysymykset yhteisarvosta. Millainen arvo on yhteisellä, kautta planeettamme elämän historian jaetulla ääni- ja merkkiympäristöllä lukemattomine suhteineen?

## Viitteet

- 1 Carson 1963, 8.
  - 2 Ks. *And No Birds Sing* 2000.
  - 3 Ks. Crutzen & Stoermer 2000. (Antroposeenin määritelmästä, suhteesta holoseeniin ja aikajakson alkuhetkestä kiistellään geologiassa. Siitä huolimatta sana on laajentunut geologian käsitteestä yleisempään ja kirjavampaan käyttöön. Toim. huom.)
  - 4 Collins 2012, 39–79; Marler 2012a, 132–177.
  - 5 Esim. Moorman & Bolhuis 2013; Jarvis 2013.
  - 6 Fehér & Tchernichovski 2013; Kroodsma 2012, 115–119.
  - 7 Ihmisen kielen evoluutiosta ks. esim. Brattico 2008, 49–97; Hauser & Fitch 2003.
  - 8 Ks. esim. Everaert & Huybregts 2013.
  - 9 Ks. Aaltola 2013, 18–19.
  - 10 Vrt. Brattico 2008, 62–66; Ylikoski & Kokkonen 2009, 79–80.
  - 11 Agamben 2002/2003.
  - 12 Esim. Snyder 2000.
  - 13 Abram 2011, 77–79.
  - 14 Sama, 197–198.
  - 15 Erytymämaininnan merkitysten ja käyttö-tarkoitusten kirjosta ansaitsevat kyyhkyset (*Columbidae*), joita on käytetty niin lääkinnässä kuin sodankäynnissäkin, ruokana ja jalostettuina koristeina. Kyyhky on tunnettu Pyhän Hengen ja rauhan symboli, mutta antiikin Kreikkassa kyyhkyiksi kutsuttiin prostituoituja. (*Birds and People* 2013, 231–245.)
  - 16 Häkkinen 2003, 20, 42–43.
  - 17 Esim. Marler 2012b, 35.
  - 18 Coupe 2000, 3.
  - 19 Lyyvuo 1946, 50–51.
  - 20 Seppä 1945, 126–127.
  - 21 Linnilä & Savikko 2004, 88.
  - 22 Seppä 1928, sivunumeroimaton ”Alkusanana”.
  - 23 Bevis 2010, 99–100, 102.
  - 24 Seppä 1928, 19–22.
  - 25 Bevis 2010, 15.
  - 26 Ks. esim. Birkhead 2013, 42–62.
  - 27 Bevis 2010, 24.
  - 28 Lyyvuo 1946, 50–51.
  - 29 Morton 2013.
  - 30 Lummaa 2013.
  - 31 Puura 2013, 152, Timo Maranin englanninnoksen pohjalta suom. KL.
  - 32 Maran 2013, 148–149.
- Cosmology*. Vintage Books, New York 2011.
- Agamben, Giorgio, *The Open. Man and Animal* (L'aperto: L'uomo e l'animale, 2002). Käänt. Kevin Attell. Stanford University Press, Stanford 2003.
- And No Birds Sing. Rhetorical Analyses of Rachel Carson's* Silent Spring. Toim. Craig Waddell. Southern Illinois University Press, Carbondale 2000.
- Bevis, John, *Aaaaw to Zzzzzd. The Words of Birds*. The MIT Press, Cambridge, Mass. 2010.
- Birds and People*. Toim. Mark Cocker. Valokuvat David Tipling. Jonathan Cape, London 2013.
- Birkhead, Tim, *Bird Sense. What It's Like to Be a Bird*. Bloomsbury, London 2013.
- Brattico, Pauli, *Biolinguistiikka. Johdatus kielen biologiaan, evoluutioon ja kognitiivisiin perusteisiin*. Gaudeamus, Helsinki 2008.
- Carson, Rachel, *Äänetön kevät* (Silent Spring, 1962). 2. p. Suom. Pertti Jotuni. Tammi, Helsinki 1963.
- Collins, Sarah, Vocal Fighting and Flirting. The Functions of Birdsong. Teoksessa *Nature's Music. The Science of Birdsong* (2004). Toim. Peter Marler & Hans Slabbekoorn. Digit. painos. Elsevier, Amsterdam 2012, 39–79.
- Coupe, Laurence, General Introduction. Teoksessa *The Green Studies Reader. From Romanticism to Ecocriticism*. Toim. Laurence Coupe. Routledge, London 2000, 1–8.
- Crutzen, P. J., & Stoermer, E. F., The 'Anthropocene'. *Global Change Newsletter* 41, 2000, 17–18.
- Everaert, Martin & Huybregts, Riny, The Design Principles of Natural Language. Teoksessa *Birdsong, Speech, and Language. Exploring the Evolution of Mind and Brain*. Toim. Johan J. Bolhuis & Martin Everaert. The MIT Press, Cambridge, Mass. 2013, 3–26.
- Fehér, Olga & Tchernichovski, Ofer, Vocal Culture in Songbirds. An Experimental Approach to Cultural Evolution. Teoksessa *Birdsong, Speech, and Language. Exploring the Evolution of Mind and Brain*. Toim. Johan J. Bolhuis & Martin Everaert. The MIT Press, Cambridge, Mass. 2013, 143–156.
- Hauser, Marc D. & Fitch, W. Tecumseh, What Are the Uniquely Human Components of the Language Faculty? Teoksessa *Language Evolution*. Toim. Morten H. Christiansen & Simon Kirby. Oxford University Press, Oxford 2003, 158–181.
- Häkkinen, Kaisa, *Linnun nimi*. Teos, Helsinki 2003.
- Jarvis, Erich D., Evolution of Brain Pathways for Vocal Learning in Birds and Humans. Teoksessa *Birdsong, Speech, and Language. Exploring the Evolution of Mind and Brain*. Toim. Johan J. Bolhuis & Martin Everaert. The MIT Press, Cambridge, Mass. 2013, 63–107.
- Kroodsma, Don, The Diversity and Plasticity of Birdsong. Teoksessa *Nature's Music. The Science of Birdsong* (2004). Toim. Peter Marler & Hans Slabbekoorn. Digit. painos. Elsevier, Amsterdam 2012, 108–131.
- Linnilä, Kai & Savikko, Sari, *Onko lintu kotona? Sata siivekstä*. Teos, Helsinki 2004.
- Lummaa, Karoliina, Vieraslajisuudesta vierasmaailmaisuuteen. Lintujen kohtaamisen uutta runousoppia. *Avain* 2/2013, 25–42.
- Lyyvuo, Eero, *Pieniä laulajia. Linturunoja*. WSOY, Helsinki 1946.
- Maran, Timo, Enchantment of the Past and Semioide. Remembering Ivar Puura. *Sign Systems Studies*. Vol. 41, No. 1, 2013, 146–149.
- Marler, Peter, Bird Calls. A Cornucopia for Communication. Teoksessa *Nature's Music. The Science of Birdsong* (2004). Toim. Peter Marler & Hans Slabbekoorn. Digit. painos. Elsevier, Amsterdam 2012a, 132–177.
- Marler, Peter, Science and Birdsong. The Good Old Days. Teoksessa *Nature's Music. The Science of Birdsong* (2004). Toim. Peter Marler & Hans Slabbekoorn. Digit. painos. Elsevier, Amsterdam 2012b, 1–38.
- Moorman, Sanne & Bolhuis, Johan J., Behavioral Similarities between Birdsong and Spoken Language. Teoksessa *Birdsong, Speech, and Language. Exploring the Evolution of Mind and Brain*. Toim. Johan J. Bolhuis & Martin Everaert. The MIT Press, Cambridge, Mass. 2013, 111–123.
- Morton, Timothy, *Realist Magic. Objects, Ontology, Causality*. Open Humanities Press, London 2013.
- Puura, Ivar, Nature in our memory (Loodus meie mälus, 2002). Käänt. Timo Maran. *Sign Systems Studies*. Vol. 41, No. 1, 2013, 150–153.
- Seppä, Jussi, *Luonnon löytöjä. Lintunäkymiä ja -kuulumia*. WSOY, Helsinki 1928.
- Seppä, Jussi, *Lintujen äänet. Taskukirja lintujen lajin määräämiseksi laulusta ja kutsuäämistä tekijän kuvittamana* (1922). 2. p. WSOY, Helsinki 1945.
- Snyder, Gary, Language Goes Two Ways (1995). Teoksessa *The Green Studies Reader. From Romanticism to Ecocriticism*. Toim. Laurence Coupe. Routledge, London 2000, 127–131.
- Ylikoski, Petri & Kokkonen, Tomi, *Evoluutio ja ihmisluento*. Gaudeamus, Helsinki 2009.

## Kirjallisuus

Aaltola, Elisa, Johdanto. Ihminen, eläin vai molemmat? Teoksessa *Johdatus eläinfilosofiaan*. Toim. Elisa Aaltola. Suom. Johanna Koskinen. Gaudeamus, Helsinki 2013, 9–27.

Abram, David, *Becoming Animal. An Earthly*